

Miloslav Petrusek: *Společnost a kultura – sociologické úvahy a eseje*. Praha: Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97 (Malovaný kraj Břeclav), 2012, 192 str.

Každoroční udělování ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97 se v roce 2012 stalo spojovníkem několika tragických událostí. Nejenže to byla první Vize bez Václava Havla, ale nedožil se jí ani její laureát Miloslav Petrusek, který zemřel 19. srpna, tedy necelé dva měsíce před předáváním známé berly svatého Vojtěcha od sochaře Jiřího Plieštika. Profesor Petrusek ještě stihl společně s Jiřím Fialou připravit sborník, který tradičně k Vizi vychází. Matematik a filosof Jiří Fiala – častý editor těchto nejen obsahově, ale i typograficky pozoruhodných knih – zemřel necelé dva měsíce po slavnostním ceremoniálu (dlužno dodat, že totéž ocenění bylo letos uděleno in memoriam právě Fialovi).

Petruskův sborník *Společnost a kultura* je uspořádán s rozmanitostí, jaká důstojně reprezentuje nositele ceny Vize 97. Ta se totiž uděluje „význačnému mysliteli, který svým dílem překračuje tradiční rámec vědeckého poznání, přispívá k chápání vědy jako integrální součásti obecné kultury, nekonvenčním způsobem se zabývá základními otázkami poznání, bytí a lidské existence“. Tato charakteristika všemi svými body dobře vystihuje sborník i jeho autora. Texty v knize obsažené se tematicky rozkládají mezi problémy sociologie a problémy společnosti, organicky navštěvují světy psychologie, filosofie nebo dějin umění, literárně přebíhají mezi odbornou statí a – jak můžeme v evropské tradici říci – čistokrevným esejem (podtitul sborníku ostatně zní *Sociologické úvahy a eseje*).

Publikace se otevírá článkem *Deziluze z pokroku jako „stav ducha“*, který určuje všechny následující texty (s jedinou výjimkou) jako více či méně explicitní komentáře k postmodernismu. Jelikož jedním z hlavních postmoderních pilířů je odmítnutí ideje pokroku, je potřeba nejprve vědět, co to ta idea pokroku byla a je, tedy co vlastně odmítáme. Petrusek píše: „Odkud ale víme, že jsme o ‚starý svět pokroku‘ skutečně přišli? Přišli jsme o ‚svět pokroku‘ nebo o ideu pokroku? A kdo o ni přišel – my, kteří ji teoreticky reflektujeme (...), nebo ti, pro něž jejich žitý

svět je napětím mezi ‚půstem a karnevalem‘“ (s. 14). Dodává, že chceme-li tomuto porozumět, musíme se podívat do historie, protože „je nesporné, že ‚rozčarování z pokroku‘, melancholie jako stav ducha a nostalgie po minulosti, která byla srozumitelná a méně riziková než odcizený svět velkoměst a megapolis, je daleko starší než ropná krize z roku 1973“ (tamtéž).

Podstatné reflexe ambivalence pokroku nachází autor u Freuda, u Durkheima a také u Marxe, přičemž klasicky lze shrnout tuto ambivalenci tak, že člověk, ač obklopen mnoha civilizačními výdobytky, se necítí šťastný (jde přímo o paradox, protože smyslem pokroku by mělo být činit člověka šťastnějším). Pokrok tak produkuje melancholii jako stav ducha, což v důsledku souvisí se sebevraždností, tedy sociologickým tématem masarykovsko-durkheimovským. Zásadní poselství článku je toto: „Nonšalantní odmítnutí ‚ideje pokroku‘ jako harampádí, kterým nás zavalila modernita, je nebezpečné tehdy, není-li provázáno vědomím psychosociálních důsledků toho, co to vlastně znamená zříci se ideje, která konstituovala jeden grandiózní úsek společenského a dějinného pohybu a dávala mu smysl. Smysl zajisté nezřídka zvrácený“ (s. 17).

Další text je úvahou nad postheroickou společností, tedy společností doby, kdy „tradiční ctění hrdin (...) pozbylo na významu“ (s. 37). Petrusek zde vychází z klasického (u nás masarykovského) rozlišení dvou životních modů – každodenního a heroického, a z nich vycházejících hrdinných typů: hrdiny „rekovného“ a hrdiny každodenní práce. Ukazuje, jak se klasičtí hrdinové hromadně přesunuli výhradně do světa mediální reality. Nikoli moralizující, ovšem značně ironický popis „bezproblémové“ společnosti, jež hrdiny zkrátka k ničemu podstatnému nepotřebuje (vyjma zábavu), vrcholí připomínkou Jiřiny Šiklové, že skuteční hrdinové by ještě někdy potřební být mohli. Petrusek glosuje toto upozornění následovně: „Zde je, radikální postmodernista, tvůj Rhodos, zde skákej!“ (s. 41).

Následující dva texty se věnují společnému tématu – popisují, jaký vliv má měnící se společnost na vzdělanost a na vzdělání, zejména univerzitní. Zdánlivě optimistické koncepty vzdělanostní nebo informační společnosti se ukazují být nesmírně problematickými

a nereálnými. Zejména tlak na ekonomickou efektivitu a jeho důsledek v tom, že je „z korpusu vědění vylučováno to, co nepřináší bezprostřední užitek“ (s. 52), představuje skutečnost, které není možné se bránit. Situace univerzit je podle Petruska velmi nepřijemná – univerzitní hodnotáři musejí „soutěžit se sportovci, popovými hvězdami, výherci loterií, ba bankovními lupiči a v tomto zápase mají jen malou šanci na výhru“ (s. 56). Univerzity mohou v této situaci přijmout toliko dvě prosté strategie, „obě v principu nepřijatelné – ostatně jak pro koho“. Jednou strategií je přijetí pravidel hry a měření univerzitních požadavků požadavky trhu, druhou možností je „uzavřít se do sebe, stáhnout se z bezvýhodné situace trhu, na němž nemáme šanci, protože neprodáváme flexibilní vědění na jedno použití. Znamená to sice ztratit mnoho z tradiční významnosti, ale současně neztratit tvář a zachovat tradiční hodnoty.“ (s. 56).

Ve druhém článku – *Informace nebo vzdělanost?* – přibývá další svízel dnešní pedagogiky, totiž důraz na zábavnost, hravost a infantilní dovádění. S tím a s radostí z nových technologií souvisí i odpor k rozlišování vysoké a nízké kultury. Petrussek to uzavírá následovně: „Asi nás ještě čeká zápas mezi těmi, kteří budou stále chtít na gymnáziích učit o Shakespearovi a romantické poezii 19. století, a těmi, kteří nás budou přesvědčovat, že Máchův Máj již dávno není, milostným dorozumivacím kódem mládežnické subkultury, a proto by bylo lépe naučit studentskou mládež rozlišovat mezi dobrým a špatným komiksem“ (s. 70).

Úvaha *Proč lidé naší doby potřebují mýty?* následně poukazuje na paradoxní povahu postmoderny, jež v boji proti mýtům (velkým vyprávěním o rovnosti, svobodě či spravedlnosti) tvoří mýty nové. Nejde jen o mytologizaci vědy (která sama zároveň představuje opak mýtu), „postmoderná nám sama nabídla obratem ruky své vlastní mýty, z nichž nejznámější je Fukuyamův mýtus o ‚konci dějin‘. (...) Ale dějiny možná skončily v optice bohatých a sytých lidí Severu, pro něž už žádná velká idea (...) nestojí za to, aby se pro ni obětoval byť jen zlomek času, který je přece možné daleko příjemněji, tedy užitečněji strávit při počítačové hře, golfu, adrenalinových sportech nebo v shopping centru“ (s. 78).

V dalším zamyšlení se Miloslav Petrussek také zabývá jedním mýtem – multikulturální společností. Snad ještě více než o multikulturální společnosti je to ale text o tom, jak často jsou více sociologů nedomyšlené, jak obtížné je předvídaní a že koneckonců se všemi podstatnými tezemi postmodernismu se můžeme setkat dávno před Lyotardem či Baudrillardem. To ilustruje překrásný úryvek z románu Maxe Frische *Stiller*. Petrussek úvahu zakončuje takto: „Společnost, v níž budou muset žít naše děti a naši vnukové, bude společností do té míry složitou a vpravdě ‚komplexní‘, že činit jakoukoliv prognózu je stejně tak riskantní jako málo účelné“ (s. 95).

Ve sborníku dále pokračuje brilantní studii o socialistickém realismu. Tady bychom přirozeně polemiku s postmodernismem hledali marně (nanejvýš se tu vrací problematika hrdinství), autor tu ovšem skvěle uchopuje téma socialistického realismu nejen jako (poměrně opomíjené nebo banalizované) téma uměnovědní, ale naprosto oprávněně také jako téma sociologické. Socialistický realismus totiž – jako každé služební umění – plnil ve společnosti specifické funkce (například legitimizační nebo propagandistickou), uvažovat o něm bez vědomí těchto funkcí je věcně nesprávné.

Předposlední text představuje z velké části přehled sociologických přístupů a paradigmát, jeho hlavní smysl tkví v zamyšlení nad vztahem sociologie k její vlastní tradici. Petrussek se zde vyrovnává s veškerou ambivalencí postmoderního myšlení, které „je rozkladné i konstruktivní, je reflexivní i provokující, je elementárně srozumitelné i zakleté do absurdního postmoderního *ptydepe*“ (s. 142). Na jedné straně mu nelze upřít přínos v nových tématech, pojmech a metodách, na straně druhé vytváří uzavřené skupiny zasvěcenců, kteří si jednak rozumějí jen mezi sebou, jednak programově odmítají jakoukoliv tradici. Zde, přijímaje beze zbytku postmoderní ironii, Petrussek volá: „Musíme (...) usilovat o to, aby se sociologie nepřimitivizovala tím, že (...) bude ignorovat celou minulost svého vlastního přemítání a bezpečné stezky svých předchozích výzkumů. Opravdu musíme? A kdo vlastně musí?“ (s. 144).

Ironické tázání je tím nejlepším přechodem k ironií a poučenou hravostí skrznastrkz protkaného závěrečného eseje *Dekonstruovaný*

Informátor a sociální konstrukce českého národa. Jde o esej – jistě jeden z nejlepších, které v sociálních vědách kdy vznikly – přesně odpovídající duchu, v jakém tento literární žánr kdysi stvořil Michel de Montaigne; esej znamenal pokus a zároveň pokoušení sebe sama. Tady autor sleduje sám sebe pokoušejícího se o dekonstrukci románu Vladimíra Macury. Je to obrázek rozverný, radostný a vtípný, podstatně ovšem je, že nejen pro čtenáře, ale zjevně také pro autora, jenž na jednom místě o dekonstrukci píše: „Vždycky jsem měl podezření, že celá ta roztomilá postmoderní hra je zdězovaný Mozart (jak by to viděl Adorno) nebo zrockovaný a zheavymetalovaný Verdi (pochod z Aidy stříhnutý valčíkem z Nabucca, jak to vidím já)“ (s. 151).

Sborník ještě krom bibliografie uzavírá autobiografické vyprávění *Z mého života*. Na samém konci tohoto zamyšlení píše Miloslav Petrušek o své – přece jen poněkud problematické – „teorii mostu“, podle níž úlohou jeho generace je představovat most, po němž žáci přejdou k nové (nikoli nutně ve všem lepší) sociologii. Problematičnost autor naznačuje povzdechem, zda už tato generace není oním mostem příliš dlouho. Mosty jsou však potřeba neustále a navíc různé – také mezi odlišnými rámci vědeckého poznání, jak dokazuje sama existence ceny Vize 97 i sborníky jejich laureátů.

Miroslav Paulíček

Jiří Šubrt, Jiří Vinopal a kol.: *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013, 258 str.

„Z ‚kolektivní paměti‘ se stala posedlost,“ píše Joanna Bourke v úvodníku k monotematickému číslu *Journal of Contemporary History* z roku 2004, zaměřenému právě na problematiku kolektivní paměti. Nebudu snad příliš daleko od pravdy, když úvodem poznamenám, že během let uplynulých od vydání citovaného textu začínají tato slova stále více platit i pro české humanitní a společenské vědy. Zdá se, že kolektivní paměť není jen „posedlostí“, ale do jisté míry i akademickou módou.

Rozvinutí nového hlediska, naznačeného právě určitým módním pojmem, jistě může být přínosné a obohacující jak heuristicky, tak teoreticky; průřezová a interdisciplinárně relevantní témata nadto také pomáhají stimulovat komunikaci mezi zástupci různých oborů. Problém s módními pojmy však bývá ten, že jsou účastníky intenzivních paralelních diskusí chápány rozdílně, jejich význam je málokdy jasně vymezen a jen zřídka bývají podrobeny nezaujatému kritickému zhodnocení. Práce s pojmem „kolektivní paměť“ tak může do jisté míry odpovídat na určitou poptávku a dobové trendy, ale občas více zastírá, než proясňuje: ostatně ani Maurice Halbwachs nenabídl jednoznačnou definici nebo ucelené pojetí kolektivní paměti. Ostatně americký historik a sociolog Jeffrey K. Olick na tyto skutečnosti upozorňuje již od konce devadesátých let, a v tomto jsem s ním zajedno: je třeba provést nezbytnou kritickou reflexi a položit si prostou otázku – co vlastně máme na mysli, když o *kolektivní paměti* hovoříme?

Systematické tázání, které rezonuje s předchozími odstavci, se stalo i teoretickým základem recenzované knihy autorského kolektivu pod vedením Jiřího Šubrt a Jiřího Vinopala. Oba hlavní autoři úvodem vysvětlují, jak spolu souvisí kolektivní paměť a historické vědomí v jejich vlastním pojetí: jde o pojmy, které jsou sice úzce provázány, ale zároveň je mezi nimi třeba rozlišovat. Pojem „historické vědomí“ dostal přednost mimo jiné proto, že záměrem realizátorů výzkumu bylo „zkoumat představy lidí o historii jako celku“ (s. 9), nikoli různé formy vzpomínání na vybrané události dějin. Hlavním cílem publikace pak má být „otevřít nový pohled na problematiku vztahu lidí k dějinám a na zkoumání jejich představ o minulosti“ (s. 10).

Úvodní teoretická stať Jiřího Šubrt a názvem *Historické vědomí a kolektivní paměť* je vedena snahou o důsledné a sociologicky relevantní uchopení této problematiky. Autor zde předkládá koncepci podnětnou, originální a ojedinělou – pokud je mi známo – i v rámci celosvětové odborné diskuse. Pojem „historické vědomí“ lze podle něj vymežit dvěma možnými způsoby, a to jako: a) „souhrn znalostí dějin“; b) „obecný dojem z dějin“ (s. 15). Za badatelsky nosnější přitom považuje druhý z uvedených významů,